
Els “Usatges” de la Biblioteca Apostolica Vaticana: un manuscrit il·luminat trescentista relacionat amb la catedral de Barcelona

GASPAR COLL I ROSELL

L'objectiu d'aquest treball és presentar un còdex manuscrit i il·luminat que, si bé es conserva fora de Catalunya, és de procedència barcelonina i, al meu entendre, d'un origen eclesiàstic molt proper a la catedral de Barcelona. El volum, compendi miscel·lani de textos eclesiàstics i de dret civil medieval català, ha estat divulgat per la crítica especialitzada, però fins avui no havia estat estudiat d'una manera integral, relacionant-ne els aspectes codicològics, de contingut literari i històric, i d'il·luminació.

El títol i la signatura del llibre són el següents: USATGES I CONSTITUCIONS DE CATALUNYA. Ms. Ott. Lat. 3058, BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA¹.

Característiques físiques i codicològiques

Enquadernació moderna de cartró folrat de pergamí, probablement de mitjan s. XVII.

L'estat de conservació és regular. Malgrat no afectar la lectura, hi ha deterioraments producte del corc i en la relligadura.

Foliació:

1 guarda de paper + 2 folis de pergamí de guarda + 8 folis de pergamí sense numerar + 173 folis numerats + 2 folis de paper de guarda.

Numeració:

Numeració romana a la part superior dreta dels folis, començant pel n^o I a partir que comença el text dels Usatges, després dels 10 primers folis sense numerar. El darrer

¹ En les subsegüents notes a peu de plana d'aquest treball, s'esmenta l'essencial de la bibliografia sobre el còdex vaticà. Darrerament, he presentat la meua tesi doctoral que inclou, de forma més ampliada però sense algunes revisions, l'estudi monogràfic sobre el manuscrit; vegeu, COLL, Gaspar. *Els Manuscrits jurídics il·luminats a la primera meitat del segle XIV: el cas dels “Usatges” i l'inici de l'italianisme pictòric a Catalunya*. (Tesi doctoral dirigida per la Dra. Núria de Dalmaes). Barcelona: Universitat de Barcelona (Col·lecció de Tesis Doctorals Microfitxades núm. 1861, any 1993), 1992, pàg. 118-153.

Fig. 1. Inicials il·luminades i orla de l'inici dels Usatges de Barcelona, ca. 1321-1327. Ms. Ott. Lat. 3058, Biblioteca Apostolica Vaticana, foli 1.

foli numerat en romana és el CLX, després continua la numeració amb xifres àrabi-gues, des del foli 161 al 173.

Mides:

El foli de pergamí amida 361 X 245 mm.

Lletra:

Cursives llibràries gòtiques amb molt grau de variabilitat, que indiquen mans i moments distints. Apart, el còdex ha estat molt postil·lat. Abundància de calderons i d'ini-

cials filigranades d'amanuense, amb alternança de tintes blaves i vermelles amb filigrana vermella i lila respectivament.

Relligadura:

Es forma mitjançant plecs o quadernets de nombre variable de bifolis, encara que predominen els de 5 pergamins (10 folis). En total, el volum té 21 plecs de pergami més un foli solt al final (no compto les guardes posteriors de paper). Als folis numerats amb xifres romanes, pròpiament els que inclouen la part dels Usatges i Constitucions de Catalunya, es poden confirmar el nombre i gruix dels plecs pel sistema de reclams que presenten. L'estudi d'aquests reclams mostra el seu perfecte encadenament, podent-se així afirmar que no hi ha hagut mutilacions al text. Un estudi detallat de la compaginació de quadernets i del sistema de reclams serveix per detectar les diferents etapes constitutives del còdex i les intercalacions fetes en moments diferents.

Posteriorment, quan analitzaré la cronologia del manuscrit, aportaré algunes conclusions derivades de l'estudi de quadernets i reclams. Ara, vull aportar una reflexió que crec significativa:

El manuscrit no presenta marques de "pecia" ni de corrector, però l'existència de reclams indica que la còpia dels diferents plecs es fa a partir d'"exemplaria", d'una manera molt similar al sistema emprat a les universitats medievals. Apart, hi ha una altra dada que precisa més el model de factura llibraria: el fet que els quadernets de la part originària del llibre siguin majoritàriament de 10 folis remet a una pràctica habitual als "stacionaria" vinculats a la Universitat de Bolonya, a diferència de la pràctica universitària parisina que sol adoptar plecs de 12 folis².

Més endavant, quan veurem l'apartat d'il·luminació, faré referències comparatives entre la il·lustració del manuscrit vaticà i la miniatura bolonyesa. Aquí podem observar com els referents universitaris bolonyesos també s'estenen al sistema de còpia.

Contingut

El còdex incorpora tres parts heterogènies que queden reflectides en la numeració i el sistema de relligadura.

Folis sense numerar:

- 2 pergamins en blanc (antiga guarda).

- 6 pergamins que contenen un "*Kalendarium*" de festivitats eclesiàstiques: entre el recto i el verso fan 12 cares que corresponen cada una a un dels 12 mesos de l'any. Cada mes ve precedit de les inicials "K" i "L" obrades en tinta blava i vermella i filigranades en vermell i lila respectivament.

² Per documentar aquestes afirmacions és fonamental l'obra de DESTREZ, Jean. *La Pecia dans les Manuscrits universitaires du XIIIe. et du XIVe. siècle*. París: J. Vautrain, 1935, pàg. 43-61.

Fig. 2. Vinyeta, inicial i orla de l'inici de la Pau i Treva, ca. 1321-1327. Ms. Ott. Lat. 3058, Biblioteca Apostolica Vaticana, foli 21.

Fig. 3. Vinyeta, inicial i orla de l'inici de les Commemoracions de Pere Albert, ca. 1321-1327. Ms. Ott. Lat. 3058, Biblioteca Apostolica Vaticana, foli 40.

Al recto del primer d'aquests folis, que correspon al mes de gener, hi ha el segell de la Biblioteca Apostolica Vaticana. Hi ha també el número 386, que potser pertanyia al registre de l'arxiu d'origen. A sota i en cursiva hi ha una referència al contingut del còdex: "Liber Usaticorum Barchinonensium...".

Aquests sis folis de calendari contenen algunes anotacions que resulten de gran interès a l'hora d'estudiar la cronologia i procedència del llibre: al verso del primer, corres-

ponent al mes de febrer, es llegeix: “X An nos. Eulalie virginis et martyris Barchinona”. Al recto del segon (març): “VIII. b. n. nos Beati Ollegarii episcopi Barchinona”; també als peus d'aquest foli hi ha una postil·la amb la següent inscripció: “Dijous hora de mijanit, a tres de marc del an MCCCCLXX tres, fo fet gran terratremol en la ciutat de Barchinona, e dura dues ores e quaech lo cap del cluquer de les esqueles de la esgleya de Santa Maria de la Mar, fins la on son en les esqueles e quech l gran pedra del arch dela esglea de Sent Just qui es devant l altar maior de sent Just”³. Al recto del quart foli (juliol): “A VII Idus. Secunda translatio Eulalie Barchinona”(està escrita amb una lletra cursiva diferent a la de tot el calendari). Al final del mateix foli, amb la mateixa lletra cursiva: “XIX b n. Kes. Augusti. Traslatio Sti Severius episcopi”⁴. Al verso del cinquè foli (octubre, i amb lletra original): “a III b X. Kls [de novembre] translacio Sancte Eulalie” (es deu referir a la primera). Al recto del sisè foli (novembre): “XVII. b. XIII. Kl. [de desembre] Dedicacio Sedis Barchinone”. Al verso d'aquest sisè foli de calendari (desembre): “IIII. A. IIII idus. Eulalie Virginis”.

- 1 foli a dos corondells amb els inicis dels Evangelis de Sant Joan i de Sant Mateu, escrits al recto i al verso ocupant cada Evangeli un corondell diferent.

- Darrer foli sense numerar. Recto: rúbrica que intitula: “Los termens de la vagueria de Barchinona e de Vallers”. El text ocupa un corondell i tres línies del segon; a l'acabar hi ha la postil·la: “Vide Marquillas in usate item statuerunt fo. 166”; escrita amb lletra humanística. Al verso d'aquest foli hi ha un text en cursiva no llibraria que es refereix als Privilegis Especials de la Ciutat de Barcelona des del comte Ramon Berenguer IV fins a Pere III (any 1339).

Folis amb numeració romana:

Són els que corresponen pròpiament a la compilació miscel·lània dels Usatges i Constitucions, realitzada amb variacions temporals, de copistes i d'il·luminadors.

Foli I: comencen els Usatges de Barcelona amb la rúbrica: *Incipiunt usatici barchinona*

Foli XXv^o: acaben els Usatges amb l'*Explicit liber Usaticorum Barchinonem*.

Dels folis XXI al XXXIX: les diverses assemblees de “La Pau i la Treva”, realitzades als regnats d'Alfons I i Jaume I.

³ Aquesta inscripció ha estat transcrita per PIJOAN, J. “Miniaturas españolas en manuscritos de la Biblioteca Vaticana”. *Escuela Española de Arqueología e Historia en Roma. Cuadernos de trabajo II*. Madrid: Imp. Blass, 1914, pàg. 4-5, amb alguns errors de transcripció; en especial la data de 1370, en lloc de 1373. BOHIGAS, Pedro. *La ilustración y la decoración del libro manuscrito en Cataluña. Tomo II, vol. I. Gótico y Renacimiento*. Barcelona: Asociación de Bibliófilos, 1965, pàg. 48, 50-51, es fa ressò de l'escrit per Pijoan.

⁴ Les dues inscripcions es poden considerar afegides al calendari original, probablement al segle XV. La segona translació de Santa Eulàlia es documenta en dos temps dins la prelatura del bisbe Ponç: una de provisional a la sagristia o tesoreria, de data 29 d'agost de 1337, i una de definitiva a la cripta, de data 30 de juny de 1339. Pel que toca a Sant Sever, les seves relíquies es traslladaren el 3 d'agost de 1405 (vegeu, PUIG, Sebastián. *Episcopologia de la Sede Barchinonense*. Barcelona: Bib. Balmes, 1929, pàg. 243-249 i 31-31, apèndix CXXVIII). Per tant, el calendari original es degué escriure amb anterioritat al 1337, any de la segona translació de les relíquies de Santa Eulàlia, des de Santa Maria del Mar a la catedral de Barcelona.

Fig. 5. Detall il·lustració anterior.

Foli LIX: Corts de Barcelona de Pere II. Rúbrica: *En Barchinona. Incipuit curie. Prima curia Barchinone celebrata per dominum Regem petrum secundus*. Segueixen d'altres constitucions fins arribar a les Corts de Girona del 1321 presidides per Jaume II.

Foli LXXXVIII: Corts de Montblanc d'Alfons III. Rúbrica: *Prima curia celebrata apud Montesalbum per dominum Regem Alfonsum tertium*. Acaba al foli XCII on es consigna la data de 1333.

Foli XCIIvº: foli en blanc però pautat.

Foli XCIII: Terceres Corts de Barcelona de Jaume I. Rúbrica: *Tercia curia celebrata in barchinona. Per dominum Regem Jacobum primum*. Acaba al primer corondell del foli XCIIIVº, on es consigna la data de 1251. Aquest document ha estat repescat, doncs trenca l'ordre cronològic.

Foli XCIIII: Corts de Perpinyà de Pere III segons es consigna a la rúbrica. El text és amb una altra lletra més grossa i negra. No hi ha figuració ni decoració miniada. El document arriba fins al foli CIIII on apareix la data del 1350.

Foli CIIIIv^o: en blanc.

Foli CVI: salta un foli la numeració sense haver-n'hi cap d'arrancat (comença un quadernet nou). Amb lletra totalment diferent, s'afegeix una constitució de Pere II i l'infant Alfons (futur Alfons II) de l'any 1285; no té cap rúbrica.

Foli CVIv^o: torna una constitució de Pere III amb la mateixa lletra del recto. Es data el 1341.

Foli CVII: continua la mateixa lletra anterior. Reunió dels representants de la ciutat de Barcelona amb el Consell Reial l'any 1355. Seguidament la rúbrica: *Prima curia celebrata in villa Cervaria per Dominum Regem Petrum Tertium*. Hi ha inicials filigranades de factura diferent a les precedents. S'acaba al primer corondell del foli CXIV^o on es consigna la data de 1359, a l'any "*vicessimo quarto*" del regnat del rei Pere.

Foli CXIV^o: a la segona columna la rúbrica: *Generalis curia celebrata in villa Montisioni per Dominum Petrum Regem Tertium*. Hi ha una inicial de filigrana de tamany gran i l'espai per una il·luminació no realitzada. Arriba fins al foli CXVIIIv^o, segon corondell, amb la data del 1363, als 28 anys del regnat del rei Pere.

Foli CXIX: Rúbrica: *Generalis Curia celebrata dertuse per dominam Elionorem Reginam Aragonum ac generalem locum tenentem Dominum Petri Regis Terci*; finalitza al segon corondell del foli CXXI amb la data de 1365 (als 30 anys del regnat del rei Pere). Mateixa lletra anterior.

Foli CXXIV^o: en blanc.

Foli CXXII: nova lletra. Inicial filigranada "P" molt rica, combinant blau, vermell i lila. Rúbrica: *Rubrice. Privilegiorum et franquitarum civitatis Barchinone*. Hi ha un índex dels privilegis⁵. Cada privilegi té un calderó que l'encapçala, alternant els colors blau i vermell. L'índex arriba fins al foli CXXIII que, a l'inici de la primera columna de text, s'hi ha copiat una "carta" del 1337 que no té calderó que l'encapçali i que és de lletra més negra que els enunciats precedents. Igualment ocorre amb els enunciats de dos privilegis més de Pere III. Lògicament, la major part d'aquest índex fou copiada amb anterioritat a aquesta data que, significativament, és la mateixa que la ja esmentada al parlar de la segona translació de relíquies de Santa Eulàlia.

Foli CXXIIIv^o: en blanc.

Foli CXXV: numerat però en blanc.

Foli CXXVI: Rúbrica: *Privilegia specialia barchinone de remissione quinte galearum. Ihc est carta. De confirmacione pasturarum et olodiorum hec est carta*. Aquí torna el sistema de rúbriques vermelles i la lletra menys negra, a l'igual que la part del còdex

⁵ Un índex similar també es troba al Llibre Verd (primer volum) de l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona, que és, cronològicament parlant, el segon llibre dels Usatges de Barcelona, Constitucions de Catalunya i Privilegis barcelonins encarregat per l'antic Consell municipal (ca. 1346).

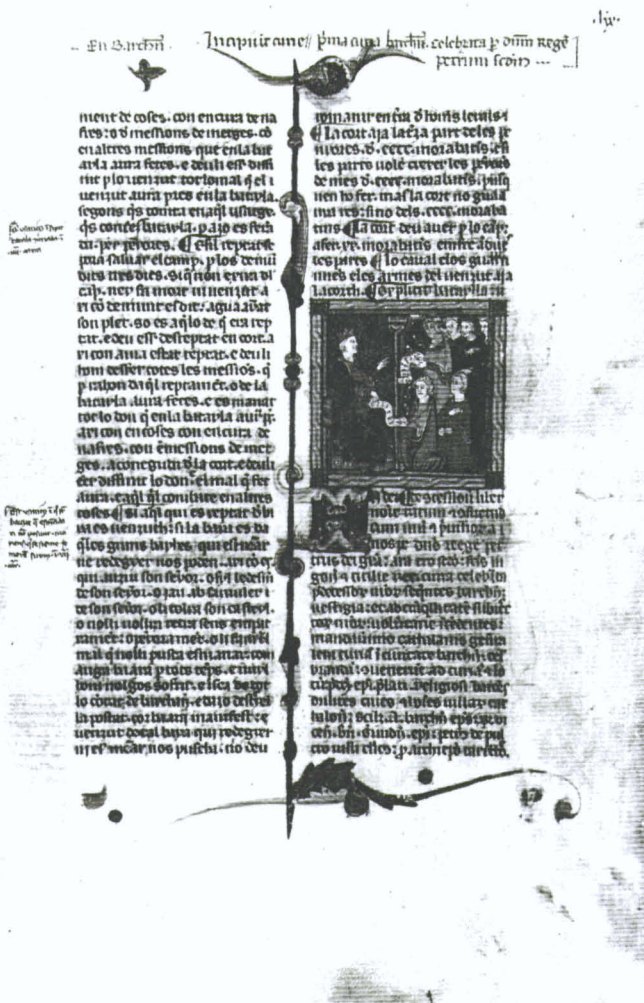

Fig. 6. Vinyeta, inicial i orla que encapsalen les primeres corts presidides a Barcelona per Pere II, ca. 1321-1327. Ms. Ott. Lat. 3058, Biblioteca Apostolica Vaticana, foli 59.

copiat fins a les Corts de Jaume II del 1321. S'acaba al foli CLX després de veure's diversos canvis de lletra fins arribar a Pere el Cerimoniós en un privilegi de l'any 1367.

Folis numerats amb xifres àrabiques:

Foli 161: en blanc.

Foli 162 rº i vº: en lletra cursiva no llibrària es consignen diversos sistemes de calendació. Primerament, pels reis Francs: començant per Pepí I (any 727) i finalitzant per Lluís el Jove (fins a l'any 1180, que al concili de Tarragona s'aprovà datar els documents catalans per l'Encarnació del Senyor). Seguidament s'exposen els sistemes de calendació dels jueus, de l'Era de Castella i de la Nativitat del Senyor.

Folis 163 r° i v^o: una altra lletra cursiva no llibrària molt rodona. Escrit a dos corondells hi ha un llistat de normes canòniques. Hi ha estampat en negre el segell de la Biblioteca Vaticana.

Folis 164r^o a 168r^o: en blanc.

Foli 168v^o: arbre genealògic dels reis de Catalunya i Aragó: des de Ramon Berenguer IV ("*comites de Barchinona principes Arago*") fins a Ferran II ("*Rey d'Aragó e de Castella*").

Folis 169r^o al 170v^o: diverses notes en cursiva de diferents mans. Entre d'altres hi han diverses fórmules de redactar documents notariais. També hi ha un paràgraf redactat en cursiva notarial que s'intitula: "*Geneologia Regnus Aragonus*"; comença amb "*Raymundus Comtes Barchinona*" i acaba "*Ferran II. Regnans 1479*". La darrera nota posa "*Misit Barchinone D. Petrus Marca*".

Folis 171r^o a 172v^o: en blanc.

Foli 173: es numera al verso i al final de la plana; resta en blanc. Al recto hi ha un document il·legible per efecte de la humitat. Entre aquest foli i la guarda de paper hi ha plegat, fent dos folis de paper, un calendari imprès florentí de l'any 1639; els plecs indiquen que probablement fou utilitzat com a guarda d'alguna enquadernació.

Procedència i cronologia

El Ms. Ott. Lat. 3058 de la Biblioteca Apostolica Vaticana és prou ric en dades com per considerar-lo un "document històric" per ell mateix, del qual se'n poden extreure hipòtesis coherents sobre el seu possible primer propietari, sobre les seves etapes de factura i sobre el seu periple històric. Hi ha quatre elements que analitzats combinadament permeten avançar en el coneixement d'aquestes qüestions: primerament, el seguiment del contingut llibrari i de les postil·les, atenent als canvis de lletra. En segon lloc, la configuració de la numeració i relligadura, atenent especialment a l'evolució i la morfologia dels reclams. En tercer lloc les variacions que es produeixen en la il·luminació i la decoració. Per últim, l'estudi de l'heràldica present al manuscrit.

La crítica ha subratllat alguns d'aquests elements per proposar les hipòtesis fins avui acceptades. J. Pijoan (1914) planteja que la col·lecció de textos jurídics fou copiada i miniada a mitjan segle XIV i que les anotacions i postil·les abracen els segles XIV i XV. Diu també que la gran quantitat de postil·les demostra que el llibre fou manejat per nombrosos juriconsults i que els sistemes de calendari afegits al final suggereixen que el llibre fou un manual de consulta d'algun establiment oficial, arxiu, vegueria o governació. Es fa ressó de l'anotació al·lusiva a Pere de Marca i diu que el còdex degué ésser portat a París per aquest bisbe francès. No explicita el seu origen barceloní, però es pot deduir que li considera, donat que ressaltava i transcriu algunes de les anotacions al·lusives a la ciutat.

Pere Bohigas (1965) segueix a Pijoan en la qüestió referent a Pere de Marca i en destacar l'anotació del terratrèmol ocorregut a Barcelona el 3 de març de 1370 (recordo

Darrerament, Joan Ainaud proposa que el còdex procedeix de la cúria barcelonina i és el primer autor que es fixa en l'heràldica, destacant un escut que duu un personatge miniat al llibre i que li sembla identificable amb la família Rajadell. Ainaud no descriu l'escut ni documenta la seva afirmació⁸.

Vistes aquestes opinions cal dir que, en termes generals, es poden confirmar estudiant directament el llibre. De totes maneres cal corregir imprecisions i avançar més en el tema.

El còdex vaticà degué ingressar a la Biblioteca Apostolica amb posteritat al 1644, després de l'estada de Pere de Marca a Catalunya. El fet que l'enquadrernació actual incorpori al final un calendari florentí imprès de l'any 1639 planteja la possibilitat que aquesta enquadrernació fos obra a Itàlia en una data a l'entorn de mitjan segle XVII. Això obre la possibilitat que fos el mateix Pere de Marca, en la seva condició de clergue i de bisbe de París (1662), qui donés el llibre al Vaticà molt poc després d'haver-lo sostret de Catalunya⁹.

De totes maneres, no és pas tant important saber quan i com ingressà el manuscrit a Roma com intentar esbrinar si l'actual compilació és anterior o contemporània a la religadura del segle XVII.

Hem vist el contingut heterogeni del còdex, diferenciable clarament en tres parts. Aquestes, especialment les dues primeres, incorporen moltes referències a la ciutat de Barcelona, cosa que suggereix una mateixa procedència i probablement una compilació conjunta des de l'inici o gairebé. En aquest sentit, cal remarcar el calendari eclesiàstic dels folis inicials, que incorpora nombroses festivitats de celebració exclusivament barcelonina, vinculades especialment al culte de la catedral. Això, a part d'altres referències com la del terratrèmol del 1373 que afectà l'església barcelonina de Santa Maria del Mar, o la del darrer foli sense numerar que enumera els Privilegis Especials de la Ciutat de Barcelona fins a la data del 1339. Aquest foli també presenta la rúbrica al.lusiva a la Vegueria de Barcelona.

La part dels Usatges i Constitucions també remarca molt la seva adaptació a un context barceloní. Cal recordar com al foli LVv⁹ la rúbrica explicita els prohoms barcelonins al parlar de la Pau i la Treva. La rúbrica del foli LVI parla de l'ordenament de Batalla que es fa a Barcelona. Al foli CXXII hi ha un índex del Privilegis de la ciutat comtal. Finalment, al foli CXXVI comença la còpia dels Privilegis especials de Barcelona, enriquida i emfasitzada per il.luminació historiada.

La darrera part del volum, tot i no al.ludir a Barcelona, és de contingut clarament català. A part s'ha de recordar la inscripció "moderna": "*Misit Barchinone D. Petrus Marca*".

L'anàlisi cronològica també confirma un origen medieval de la compilació de les tres parts miscel.lànies. El volum es mou en una cronologia àmplia de segles XIV i XV,

⁸ AINAUD DE LASARTE, Joan. *La pintura catalana. De l'esplendor del Gòtic al Barroc*. Ginebra-Barcelona: Skira-Carroggio, 1990, pàg. 40.

⁹ Un resum de les dades biogràfiques de Pere de Marca es pot consultar a SORIA i RÀFOLS, Ramon (Direcció). *Diccionari Barcanova d'Història de Catalunya*. Barcelona: Barcanova, 1989, pàg. 258.

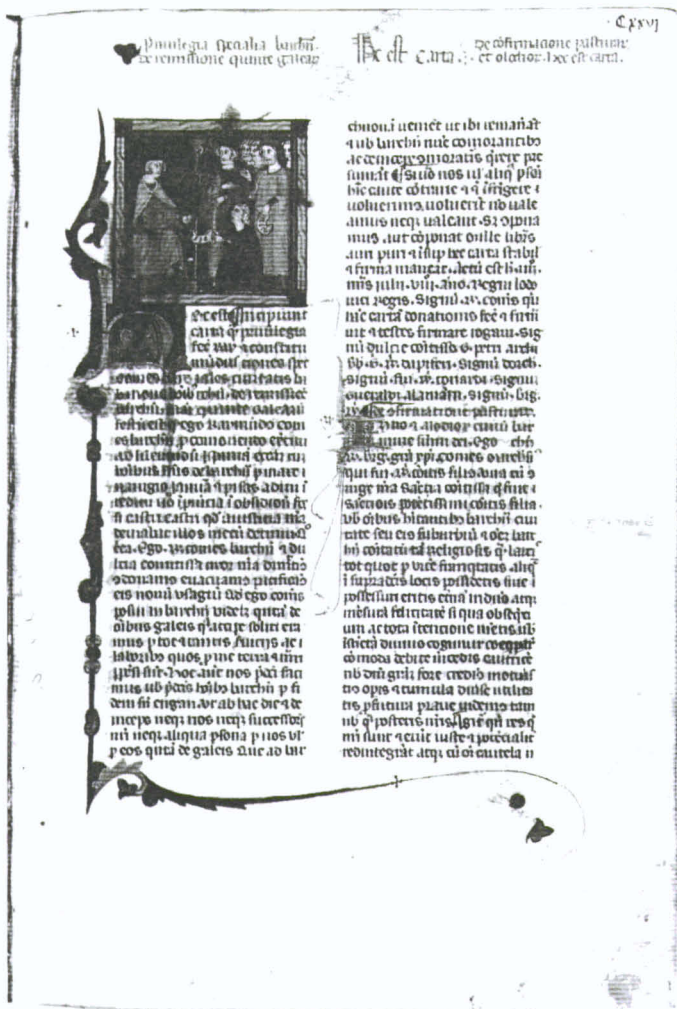

Fig. 9. Vinyeta, inicial i orla que encapçalaven els Privilegis Especials de Barcelona, ca. 1321-1327. Ms. Ott. Lat. 3058, Biblioteca Apostolica Vaticana, foli 126.

amb incorporacions de documents i anotacions progressives, que potser poden indicar alguna variació en la propietat del còdex. La darrera part, seguint la genealogia dels reis d'Aragó, es pot considerar copiada al segle XV, en temps del regnat de Ferran II (1479-1516). Altrament, les dues primeres parts són majoritàriament del segle XIV, amb progressius afegitons, però ambdues amb el nucli bàsic i originari anterior al 1330. Això es pot confirmar remarcant algunes dades:

Al calendari de l'inici, la referència en lletres diferents a les dues translacions de santa Eulàlia demostra, com ja he assenyalat, que el calendari eclesiàstic fou copiat amb anterioritat i com a mínim al 1337. El contingut de la part numerada amb xifres romanes també dóna elements per a una datació: anteriorment he descrit com entre els fo-

lis CXXII i CXXIII hi ha un índex dels Privilegis de Barcelona, i com els documents consignats referits al monarca Pere III no van encapçalats per calderó i són escrits amb una lletra més negra que la dels títols anteriors. Això vol dir que gran part de l'índex és del temps del rei Alfons III, darrer que té consignats privilegis en lletra de color sèpia (més oxidada), la mateixa de l'inici de l'índex. L'anàlisi de la rellegadura i del sistema de reclams també confirma que el manuscrit es copià en etapes diferents: la regularitat en els plecs i en els reclams és força notable fins als documents de l'època de Jaume II; després, s'observen maneres de procedir diferents als documents d'Alfons III i, encara més notables, als de Pere III.

De totes maneres, per afinar més en la cronologia d'aquests Usatges i Constitucions cal analitzar comparativament l'evolució del contingut i la il·lustració.

En primer lloc, cal dir que el volum només presenta il·luminació completa als tractats dels Usatges, les Constitucions de Pau i Treva, les Commemoracions de Pere Albert, el tractat "*De Batalla*", les Constitucions de corts de Jaume II (la darrera és del 1321) i, després de les intercalacions de les Constitucions dels reis Alfons III i Pere III, al foli inicial dels Privilegis de Barcelona¹⁰. Les característiques estilístiques de tota aquesta part són unitàries. Les parts que al·ludeixen als documents d'Alfons III també tenen il·luminació, però només de forma parcial: inicials de pintor ornades amb motius vegetals. En concret, al foli LXXXVIII, s'inicien les corts de Montblanc amb una inicial "I" ornada; a sobre resta en blanc un espai que hauria estat compatible amb una vinyeta historiada que no s'arribà a realitzar. Igualment, al foli XCIII s'inicia una cort afegida de Jaume I amb una inicial "N", també ornada, encara que aquí no s'ha reservat espai per cap miniatura. Les característiques formals d'aquestes dues caplletres són idèntiques, obrades per un mateix pintor, diferent, però, del que minià la resta del manuscrit. Els folis en què s'han copiat els documents d'època de Pere el Cerimoniós no són il·luminats i només s'encapçalen amb inicials filigranades d'amanuense.

Aquesta realitat descrita em porta a plantejar la següent hipòtesi cronològica per al còdex del Vaticà, especialment pel que fa a la part dels Usatges i Constitucions: la major part de la còpia i il·luminació del manuscrit no sobrepassa el regnat de Jaume II (1327); de fet és l'única part de la que es pot parlar d'un il·luminador que decora i història a la vegada. Si aprofundim més en el text encara podem afinar més en la datació. En aquest sentit, és significatiu que la darrera cort de Jaume II que es copia sigui la reunida a Girona l'any 1321; el manuscrit no recull l'última del monarca convocada l'any 1323 a Barcelona. Donat, com ja hem vist, que el còdex és minuciós en referències barcelonines degudes a la seva probable procedència, resulta estrany que no s'hagi copiat aquesta cort de Barcelona. Potser, l'explicació més plausible seria que aquesta part del manuscrit es degué copiar i il·lustrar entre 1321 i 1323.

La part que només presenta inicials ornades es degué obrar en temps d'Alfons III, entre 1333 (corts de Montblanc) i 1336 (mort del monarca), doncs els textos al·lusius a Pere III no presenten il·luminació.

¹⁰ Més endavant analitzaré les característiques de la il·luminació. Aquí vull especificar què entenc per il·luminació completa en aquest còdex: la factura de vinyeta historiada, inicial historiada o ornada i l'orla, integrades entre elles i obrades per una mateixa mà o concepció estilística.

Arribats aquí és útil fer una comparança externa per reforçar la datació proposada: l'estil del primer il·luminador dels Usatges del Vaticà és molt paral·lel al que es pot observar en el primer mestre que il·lumina els Usatges i Constitucions de la Paeria de Lleida, que també es pot datar a partir de 1321, dins el regnat de Jaume II¹¹.

Per finalitzar aquest apartat dedicat a qüestions de cronologia i procedència em resta abordar el tema de l'heràldica.

L'únic escut heràldic que apareix al còdex ho fa dins el marc d'una miniatura, la que correspon al foli XL i que il·lustra el tractat "*De Batalla*". Un dels dos cavallers que combaten enfrontats en l'escena (no és intrascendent que sigui el guanyador) duu pintat el seu escut amb la intenció de remarcar el seu llinatge. L'escut té el camper blau i el motiu que el decora és un astre blanc de vuit puntes.

Anteriorment, ja he indicat que J. Ainaud de Lasarte identifica aquest blasó amb la família Rajadell. Sense negar un cert sentit a aquesta afirmació, opino que aquesta identificació no és la més adient. Martí de Riquer situa les armes dels Rajadell en la tipologia dels "escuts amb cometes", i les descriu formades per un cometa d'argent de setze puntes sobre camper de güella¹². El mateix M. de Riquer descriu un altre escut que s'adapta més al pintat en la miniatura esmentada. Es tracta d'un blasó que classifica dins el que considera "escuts amb sol" i que l'atribueix a la família Solà. L'heraldista diu literalment: "**Solà**: porta azur un sol d'or (*Llupià*, 96. *Mestre I*, 60v⁹) del segell de Galceran Solà, abat de Sant Cugat del Vallès, dels anys 1313 i 1328, el sol amb vuit puntes (*Sagarra*, 4871); apareix en una làpida sepulcral del claustre de la catedral de Barcelona (*Piñol*, pàg. 117) i a l'escut del mercader Jaume de Solà, vers el 1363, a les voltes de la capella de Sant Felip i Sant Jaume de Santa Maria del Mar (*Alós*, pàg. 67)"¹³.

Amb tota la prudència que demanen les qüestions d'heràldica, cal considerar el nom de Galceran Solà, o un altre membre de la mateixa família, probablement eclesiàstic, com a possible promotor del Ms. Ott. Lat. 3058 de la Biblioteca Vaticana. Malgrat que l'escut pintat al llibre incorpora un sol blanc i no daurat, el camper blau és coincident amb aquest llinatge; si més no, ho és molt més que l'heràldica dels Rajadell. Per altra part, un personatge d'alt rang eclesiàstic com fou Galceran Solà, altament vinculat al monestir de Sant Cugat i al bisbat de Barcelona, en una cronologia dins el primer terç del segle XIV, s'adiu força amb el possible mecenes i primer propietari d'un llibre miscel·lani que integra un calendari eclesiàstic barceloní amb textos de dret consuetudinari medieval català¹⁴.

¹¹ És el Ms. 1345 de l'Arxiu Municipal de Lleida. Per a la seva filiació i característiques remeto a l'estudi específic que li he dedicat en la meua tesi doctoral, esmentada en la nota 1 d'aquest treball.

¹² Riquer, Martí de. *Heràldica catalana des de l'any 1150 al 1550*, 2 vols. Barcelona: Quaderns Crema, 1983, vol. I, pàg. 211-212.

¹³ Riquer, I, pàg. 209.

¹⁴ Informació sobre Galceran Solà es pot seguir a PERAY Y MARCH, José de. *San Cugat del Vallès. Su descripción y su historia. Últimas investigaciones*. Barcelona: Imprenta de la Casa Provincial de la Ciudad, 1931, 2^a ed., pàg. 134-138. Segons aquest autor, la prelatura d'aquest abat és més extensa que l'assenyalada per M. de Riquer, concretament entre els anys 1306 i 1333. J. de Peray remarca que Galceran Solà, a part de sobressortir en les tasques de promo-

Aquest plantejament d'hipòtesi no treu que, amb posteritat, ja dins el segle XV, el volum pogués ésser propietat d'algun jurista o institució que hi afegiria els sistemes de calendació de la darrera part del volum.

II. Il·luminació

El Ms. Ott. Lat. 3058 de la Biblioteca Vaticana segueix les pautes tradicionals en la il·lustració de manuscrits jurídics, en especial dels Usatges i Constitucions de Catalunya. S'il·luminen els encapçalaments dels tractats copiats, presidits per rúbrica vermella, vinyeta o inicial historiades i d'altres caplletres ornades o figurades que inicien el text o els subcapítols. En aquest manuscrit les orles també prenen importància, doncs n'hi ha en la major part de folis il·luminats.

Els folis miniats són els següents: I, XXI, XL, LVI, LIX, LXXXVIII, XCIII i CXXVI. Ja he exposat que tret dels folis LXXXVIII i XCIII, que només presenten inicials ornades per un segon il·luminador, tots els altres han estat pintats per un mateix primer mestre que segueix una pauta regular: incorporació de vinyetes historiades, inicials historiades o ornades i orles.

Abans de passar a una anàlisi pormenoritzada de cada una de les il·lustracions, procediré a definir algunes de les característiques generals del mestre principal d'aquest manuscrit. Les característiques del pintor secundari les veurem en estudiar particularment cada una de les seves inicials.

El primer mestre dels Usatges del Vaticà presenta dues característiques bàsiques que fan polèmica la seva filiació: per un costat un decorativisme vegetal en orles i inicials ornades que és de clara ascendència bolonyesa (des del darrer quart del segle XIII). Per una altra part una tendència al linialisme en la figuració i als fons quadriculats, que part de la crítica ha interpretat com d'arrel "francogòtica". Aquestes característiques han portat alguns autors a establir paral·lelismes entre la il·luminació del manuscrit vaticà i dos altres exemplars dels Usatges i Constitucions: el Ms. Lat. 4670 A de la Bibliothèque Nationale de París i el Ms. 1375 de l'Arxiu Municipal de Lleida¹⁵.

ció edificià del monestir de Sant Cugat, destacà també per la seva activitat jurídica, tant en qüestions penals com de dret civil. Per altra part, he pogut confirmar l'existència d'una làpida sepulcral de la família Solà conservada al sòcol interior del claustre de la Catedral de Barcelona, propera a la capella de Santa Llúcia i al tram de la porta del mateix nom. La sepultura es troba molt malmesa, però s'hi llegeix el nom de Solí, l'any 1344 i n'és visible un escut amb un sol.

¹⁵ DOMÍNGUEZ BORDONA; AINAUD DE LASARTE (1958) han destacat les orles bolonyeses i les figures francogòtiques, en paral·lel amb el manuscrit esmentat de Lleida. BOHIGAS (1965, pàg. 48) diu literalment: "Algunos libros de privilegios pueden agruparse por analogías estilísticas. Tres de ellos: el de París Bibliothèque Nationale, lat. 4670 A, el Ott. Lat. 3058 de la Biblioteca Vaticana, y el "Libro de Privilegios" de la ciudad de Lérida, que lleva el nº 1375 en el archivo municipal de esta ciudad, están ilustrados con series de miniaturas de simples perfiles, encuadradas por arquitecturas sumarias, sobre fondos de cuadrícula. Estas miniaturas no són otra cosa que la adaptación de las que ilustran los textos de derecho civil y canónico copiados en Francia, o reproducción de "exemplaria" franceses". El mateix autor, a la pàgina 50, compara els manuscrits del Vaticà i de Lleida: "Estos dos códices tienen en común el estilo de la decoración marginal al modo de los códices italianos, y en especial de los manuscritos jurídicos boloñeses. Las miniaturas, en ambos, son de la más pura tradición francogótica".

La meua opinió sobre aquesta qüestió és admetre, per un costat, les similituds entre els còdexs vaticà i lleidatà, fins al punt de poder-los atribuir a un mateix miniaturista (o com a mínim taller). Les concomitàncies amb el manuscrit parisenc només les considero marginals i potser casuals, però no els atribueixo una mateixa filiació artística. Per altra banda, considero simplificador associar els termes de "linialisme" i "francogòtic", doncs crec que tant al còdex vaticà com al lleidatà el linialisme present a la figuració és bàsicament d'arrel italianitzant.

Les característiques generals del principal il·luminador dels Usatges i Constitucions del Vaticà són les següents:

El color:

Presenta una paleta de colors apastellats molt lluminosos, amb fort domini del blanc. Hi ha certa austeritat en la gamma cromàtica, reduïda als colors: negre-gris, blau ultramarí i celeste, vermell, lila, carbassa i rosat salmó. Els daurats són en pa d'or brunyit, estès sobre una fina capa de bol rosat. S'aplica a les cantonades dels marges de les vinyetes i a alguns fons d'aquestes (aquí sempre filigranat de blanc), a les caixes de les caplletres i als botons que acompanyen les orles.

Aquestes característiques cromàtiques són pràcticament les mateixes que presenta el manuscrit esmentat de Lleida.

Les inicials:

El llibre presenta només 7 inicials miniades obrades pel primer mestre. Són les caplletres corresponents a l'inici del text de cada tractat o constitució (en total 6), apart la que inicia el segon apartat dels Usatges al foli I. Com ja he exposat, les altres inicials d'apartat del volum són d'amanuense filigranades i no d'il·luminador.

Entre les inicials pintades, les corresponents al foli I són historiades i totes les altres són ornades amb motius vegetals. Totes aquestes caplletres estan pintades sobre pa d'or que, a part la caixa, és visible en alguns dels fons interiors. Llurs "ductus" o traços es decoren amb perfilats de filigrana blanca, a la manera bolonyesa, i s'estenen amb foliacions marginals -per dalt i per sota- enllaçant amb les orles. Les inicials ornades solen combinar els colors blau (fort i clar), vermell i rosat, tot formant imbricacions d'entrellaços que combinen tiges de fulles i pètals florals. Aquestes inicials ornades solen amidar entre uns 25 mm. i 30 mm. de costat.

La morfologia de les inicials és comuna a la que es pot observar en les caplletres dels Usatges de la Paeria de Lleida.

Les orles:

Les orles del manuscrit són molt fines, perseguint la idea de perfilar netament els marges extrems interiors, quan les vinyetes es situen al primer corondell, o el marge del mig, quan la vinyeta es situa al segon corondell (foli LIX). Es cerca un clar sentit de les verticalitats i les horitzontalitats. Això s'aconsegueix basant en la tija l'element fonamental de l'orla. Aquesta discorre recta i supera la monotonia interrompent-se i entre-

llaçant-se progressivament amb nusos, desplegaments folials i florons que van intercal·lant-se paulatinament. Als extrems, quan el recorregut linial ha acomplert suficientment la seva funció d'emmarcament del text, l'orla s'obre en fulles molt estilitzades, que redunden en la idea de finesa. A la fi, les fulles acaben sovint en rínxols closos amb petites fulles trilobulades.

Tota aquesta morfologia de l'orla és també paral·lela a la del Ms. 1345 de l'Arxiu Municipal de Lleida. L'única diferència és que al còdex ottobení no hi ha figuració marginal i grotesca.

Historiació-figuració:

Les escenes historiades solen plasmar-se sobre fons daurats i/o quadriculats (imitant domassos). L'il·luminador cerca certa espacialitat tot prioritizant l'agrupament i esglaonament de les figures; el recurs a arquitectures virtuals és secundari en aquest sentit i s'empren, sobretot, per subdividir les escenes. La figuració tendeix al resseguit linial o dibuixístic, però sense ometre un cert sentit del volum apreciable als plecs i gamma de tonalitats de les vestidures. Les carnadures són blanques, amb alguns tocs molt suaus de rosat. Les indumentàries combinen un estil clàssic tal·lar (túniques i mantells) amb vestits catalano-italianitzants d'època, com són la garnatxa i elements com colzeres, guants, punys amb botons i capirots. Hi ha una tendència a la vestimenta llarga que, a part d'ésser la més adequada per escenes cerimonials, és la més pròpia d'una cronologia anterior al regnat de Pere el Cerimoniós.

Totes aquestes generalitzacions són molt paral·leles als esmentats Usatges de Lleida. Hi ha, però, algunes diferències:

En primer lloc, totes les escenes del còdex vaticà són espacialment unitàries o bipartites. Al còdex lleidatà predomina la tripartició. En segon lloc, el sistema d'emmarcament de les vinyetes és diferent. Mentre que a Lleida els emmarcaments tendeixen a ésser rectangulars i simples (perfilats amb filets blancs), i complementats amb arquacions que els connecten amb l'espai interior de l'escena; al còdex del Vaticà no hi ha arquacions i els emmarcaments són quadrats i ornamentalment més complexos: els marcs estan ribetejats amb sanefes trencades en ziga-zaga, que combinen el color blau fort i el rosa intens sobre un fons també alternativament combinat de colors salmó i blau celeste. A més a més, hi ha cantoneres daurades i un ribet fi de color carbassa que ressegueix tot l'entorn més interior.

Anàlisi particularitzada de la il·luminació historiada:

Foli I (fig. 1):

Sota la rúbrica "*Incipiunt Usatici Barquinona...*" apareix la inicial "A" ("*Ante que usatici fuissent missi...*") que encapçala el text del tractat. Amida de caixa 35 mm. de costat. És historiada i supleix la funció d'una vinyeta que no ha estat prevista¹⁶.

¹⁶ No és cap raresa que la primera il·luminació dels usatges sigui feta en una inicial, tot i que dels 10 manuscrits il·luminats dels Usatges (segle XIV) conservats actualment, 6 presenten vinyetes a l'inici. És significatiu, però, que en 4 exemplars que es poden considerar de procedència

L'escena omple un espai unitari, definit sobre un fons quadriculat en forma de damer. L'espai pictòric només s'articula per mitjà de les figures. A la dreta i en primer pla, de mig perfil i amb certa proporció preeminent, s'asseu el comte Ramon Berenguer I, vestit amb túnica i mantell i sense coronar¹⁷. A l'esquerra i també en primer pla, però de proporcions més reduïdes, apareix la figura del compilador mig agenollada, qui entrega al comte de Barcelona el volum relligat dels Usatges. Darrera aquest personatge, acomplint una funció de testimoni i també per fidelitat al text, apareix la comtessa Almodis gesticulant i assenyalant en direcció a llur marit.

Formalment i iconogràficament, la composició és quasi bé idèntica a l'equivalent dels Usatges de la Paeria de Lleida.

Al final del primer corondell del text, sota la rúbrica: "*Incipiunt prologus usaticorum*", hi ha una inicial "C" historiada ("*Cum dominus...*") que és la que encapçala el segon apartat del text. Amida 25 X 28 mm. de caixa i, sobre un fons llis de color lila decorat amb filigrana, acull el bust de front del comte Ramon Berenguer.

Les dues inicials descrites estan encadenades a una orla de les característiques ja descrites.

Foli XXI (fig. 2):

Vinyeta que il·lustra l'inici de la Pau i la Treva. Amida 67 X 68 mm.. L'escena representa al rei Jaume I assegut en un setial sense respatller, amb corona i guants (com al manuscrit conservat a la Paeria de Lleida), sobre un fons reticulat en damer, dictant les constitucions a un consell de magnats laics i eclesiàstics (dos bisbes mitrats). Hi ha una columneta que separa la part de la composició reservada al monarca (no arriba a la meitat) de la del grup de dignataris, pintats sobre un fons llis daurat, ornat de filigranes blanques. Compositivament, destaca l'agrupament de les figures, que s'arreglen en diversos plans de profunditat: en un primer pla s'asseuen dos dignataris laics (un cofat amb capilot) que alcen el cap en direcció al monarca. Entre aquests, en un pla intermedi, sobressurt el cap d'un tercer dignatari civil en posició frontal. En un tercer pla, apareixen dempeus les figures d'un notari que anota en un pergamí estès i cargolat per la punta les indicacions reials, i les figures de mig cos de dos bisbes que conversen animadament entre ells. Les mitres dels prelatos són baixes (com a Lleida). Entre els religiosos, sobressurt en darrer pla el cap d'un setè personatge. Aquesta factura compositiva que busca la profunditat en l'agrupament esglaonat de personatges, juntament amb les actituds, gestos, indumentàries i tipologies dels personatges, a part dels trets fisiognòmics, coincideixen en termes generals amb la miniatura equivalent visible als Usatges i Constitucions de la Paeria de Lleida.

Sota la vinyeta s'ha pintat una inicial "D" ("*Divinarum*") ornada amb les característiques ja descrites.

barcelonina segura sigui la inicial "A" la que inclogui la figuració de l'escena. A part del còdex Vaticà, comencen amb caplletra els tres còdexs conservats a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona: Primer llibre de Privilegis (foli 49); Usatges anomenats de "Ramon Ferrer" (foli 30); el tercer llibre de Privilegis, anomenat Llibre Verd (foli 37).

¹⁷ La seva condició de comte i no de rei fa que sempre es representi als Usatges sense corona. En d'altres exemplars dels Usatges apareix cofat amb una birreta.

Foli XL (fig. 3):

Vinyeta que encapçala les Commemoracions de Pere Albert. Amida 71 X 69 mm. La composició és tripartita, encara que l'agrupament de personatges només ocupa dues parts de la superfície. A l'esquerra, rera el rei, hi ha un fons reticulat que imita un domàs blau amb dibuixos geomètrics (quadrats i octògons) pintats en vermell i blanc respectivament. El monarca s'asseu sobre un setial de coixins en posició de semi-perfil. Va coronat i vesteix túnica i mantell; té la mà esquerra replegada sobre el ventre i la dreta l'estén cap al personatge que s'agenolla als seus peus. Aquest representa un vassall, qui pren la mà del monarca en senyal d'homenatge¹⁸. Darrera l'autor de les consuetuds, tres dignataris fan de testimonis de l'acte institucional. Entre ells, destaca el de primer pla vestit amb indumentària clàssica, sobreportant el que sembla una toga d'ascendència romana. Aquest tret, el distingeix probablement com un jurista¹⁹.

Tots els personatges es situen al centre de la composició, sobre un fons daurat ornat amb filigranes blanques.

A la dreta de la vinyeta, tota la superfície és ocupada per la representació d'un edifici. Es veu un mur obrat amb el que imiten filades de carreus de color marró resseguits de blanc. Al mur s'obre una porta tancada a dos batents, amb un forrellat de color blau al mig. La part superior presenta una teulada de color rosa a una vessant. Aquesta construcció representa simbòlicament el palau reial i dona caràcter d'aula palatina al marc en que es realitza l'acte de sanció i promulgació del tractat jurídic.

Sota la vinyeta hi ha una inicial "S" ("*si dominus*") ornada i daurada.

Foli LVI (figs. 4 i 5):

Vinyeta que presideix el tractat De Batalla. Amida 73 X 69 mm. El fons és totalment reticulat amb forma de damer de tons vermellosos²⁰. L'escena s'articula únicament a través de les figures, que representen dos cavallers muntats i enfrontats en combat. La superposició dels cavalls, dels que només es veu el cap del de l'esquerra, dona certa sensació de profunditat a la composició. Iconogràficament, és el típic duel a cavall que es descriu al propi tractat, i què constitueix el motiu plàstic amb què s'il·lustren la major part d'altres exemplars il·luminats, tret precisament del conservat a la Paeria de Lleida. L'escena sembla indicar que el guerrer de la dreta guanya el combat (és el que duu l'escut triangular amb les suposades armes dels Solà), doncs, mentre que el de la

¹⁸ Una escena similar al còdex de la Paeria de Lleida ensenya com un jurista (previsiblement Pere Albert) presenta el volum del seu tractat al rei. Aquí, sembla més una escena d'homenatge feudal al·lusiva al tractat feudo-vassallàtic, encara que no es pot parlar pròpiament d'una "inmixtio manum" (presa de les dues mans) ni d'un "osculum" (petó als llavis).

¹⁹ Podria tractar-se del mateix Pere Albert, jurista i canonge. Al manuscrit lleidatà, el personatge situat al darrera de Pere Albert (aquí és el personatge agenollat davant el rei) va vestit amb birreta i coll de pell d'arminis, a la manera dels jutges medievals italians.

²⁰ Podria constituir una al·lusió indirecta al camp de batalla prescrit al tractat, que és de forma quadrada ("cayre"). Veure l'edició a cura de BOHIGAS, Pere. *Tractats de Cavalleria*. (Els Nostres Clàssics, nº 57). Barcelona: Barcino, 1947, pàg. 87.

drete colpeix amb l'espasa el bacinet del guanyador, aquest clava la seva llança a la gorja del contrincant.

Des del punt de vista indumentari i d'armament la composició és rica i descriptivista. Els dos combatents duen cassot de color carbassa, sota el qual llueixen llurs còtes de malla de color blau celeste, que els cobreixen el cos, el coll i el cap i totes les extremitats. A part duen bacinets. Els cavalls van també protegits amb perpunts, del mateix color que les malles de llurs genets. El que ensenya el cap duu una testera acuirassada.

L'armament que es mostra consisteix en espasa de creuera recta i pom esfèric, i maça pel cavaller de l'esquerra; el de la drete duu llança amb punta romboidal i espasa embeinada.

La riquesa de la miniatura queda realçada per la utilització de la làmina d'argent (un tant deteriorada i oxidada) per a certs elements metàl·lics; concretament, als cascs dels cavallers, als estreps dels peus, a la punta de l'espasa embeinada i a la testera del cavall. L'argent dóna un tò grisós metàl·lic que contrasta amb el blau d'altres elements de ferro. A part, també s'ha utilitzat l'or en pols estés a pinzell als esperons dels cavallers i al fre del cavall més visible.

El descriptivisme de l'escena arriba també a pintar detalls com les corretges que fixen les selles i els cascs ferrats dels cavalls.

La vinyeta es complementa amb una inicial "B" ("*Batayla*") ornada que amida 29 X 31 mm. de caixa.

Foli LIX (fig. 6):

Vinyeta que il·lustra les Corts del rei Pere II celebrades a Barcelona. Amida 67 X 69 mm. Com al foli XXI l'espai és bipartit, separat per una columneta fina que també es troba en algunes de les vinyetes dels Usatges de la Paeria de Lleida. El rei es situa al costat esquerre assegut de perfil, destacat sobre un fons reticulat en forma de damer. Duu una filactèria en una mà que aguanta per un extrem. A l'altre extrem la pren el que sembla la figura d'un escrivà, agenollat en primer pla al centre de la composició. Darrera d'aquest personatge n'hi ha un altre d'agenollat. Drets i en segon pla, es veuen quatre dignataris, un dels quals va cofat amb capilot. Un d'aquests personatges de segon terme, amb la cara mig esborrada per l'acció de la humitat, sosté un altre pergami. Tots els personatges situats a la drete s'han pintat sobre un fons daurat filigranat.

El detall dels dos pergamins destacats en l'escena és també coincident amb l'escena equivalent pintada als Usatges lleidatans.

Sota la vinyeta, connectada amb l'orla que discorre pel marge central, hi ha una inicial "I" ("*In Dei...*") ornada i daurada.

En aquest foli hi ha un detall curiós digne de menció: a l'extrem superior dret del pergami, a tinta i amb lletra molt fina, hi ha la inscripció "auri". Es deu tractar d'una indica-

ció del copista per a què el miniador il·lumini amb or algunes parts de la il·lustració, cosa que ocorre tant a la vinyeta com a la inicial²¹.

Foli LXXXVIII (fig. 7):

Foli on s'inicien les Corts de Montblanc del rei Alfons III. Hi ha l'espai per una vinyeta irrealitzada a l'inici del primer corondell. L'única il·luminació és una inicial "I" (*"In nomine..."*). La caixa de la "I" té una forma de triangle rectangle allargat d'uns 80 mm, que amb la decoració de foliacions que li és anexa arriba a uns 150 mm., fent així innecessària l'orla que hi manca. El tipus de fulles, similars a cards, i els botons daurats en forma estrellada són clarament diferents de les altres inicials precedents del còdex. També els colors són més brillants. Aquesta "I" és obra d'un segon miniador, potser connectat amb un decorativisme d'arrel més sienesa, amb altres connexions amb l'ornamentació de les orles de l'anomenat "segon mestre" dels Usatges de la Paeria de Lleida, sense que això vulgui dir una identitat d'autoria, però sí una cronologia i una ascendència ornamental comunes.

Foli XCIII (fig. 8):

Constitució del rei Jaume I que només s'il·lustra amb una inicial "N" (*"Noverint Univers"*). La seva factura, color i ornamentació és clarament del mateix segon mestre que ha pintat la "I" comentada anteriorment.

Foli CXXVI (fig. 9):

Darrer foli il·luminat d'aquest volum, que torna a respondre a la tipologia del primer mestre. Correspon als Privilegis especials de la ciutat de Barcelona. El presideix una vinyeta que amida 67 X 69 mm. Representa al rei Jaume I entronitzat sobre un fons reticulat en damer, separat per una columneta d'un grup de prohoms de la ciutat que li presenten dos pergamins. Entre ells, un dels personatges porta capiro i un altre birreta negra de jutge.

Sota la vinyeta hi ha una inicial "H" (*"Hoc est..."*) ornada i daurada, de les mateixes característiques de les primeres del llibre.

En conjunt, la tinta és gairebé esborrada, efecte, possiblement, de la humitat. L'orla és de les mateixes característiques que les altres del manuscrit.

A manera de conclusió

D'aquest estudi monogràfic se'n desprenen tres punts essencials:

En primer lloc, els Usatges i Constitucions de la Biblioteca de Catalunya són un còdex miscel·lani que relliga textos variats dels segles XIV i XV. Les dues primeres parts in-

²¹ No he trobat d'altres indicacions similars al còdex. La possibilitat que el volum fos guillotinat al moment de procedir a l'enquadernació moderna fa impossible saber si n'hi havia d'altres. De totes maneres, la inscripció és suggestiva per veure certa supeditació del miniador a les indicacions del copista o l'estacionari.

clouen un calendari eclesiàstic barceloní i el compendi d'Usatges i Constitucions. Ambdues parts són bàsicament obrades amb anterioritat al 1330, amb afegitons posteriors dels regnats d'Alfons III i Pere III.

En segon lloc, l'origen de l'obra és clarament barceloní i, malgrat que es tracta majoritàriament d'un codi jurídic civil, denota vincles importants amb la jerarquia eclesiàstica barcelonina i, probablement, amb la catedral de Barcelona.

En tercer lloc, la il·luminació del manuscrit mostra un italianisme primigeni de caràcter lineal anterior al regnat de Pere el Cerimoniós i comparable al emprat en els anomenats "Usatges de la Paeria" de Lleida.

G. Coll
Universitat de Barcelona

RESUMEN

Estudio monográfico sobre el Ms. Ott. Lat. 3058 de la Biblioteca Apostolica Vaticana: "Usatges i Constitucions de Catalunya.

Se trata de un códice manuscrito e iluminado barcelonés que contiene textos fechables en una cronología amplia dentro de los siglos XIV y XV. El códice es un compendio misceláneo de textos eclesiásticos y de derecho medieval catalán.

En el presente estudio, la obra se analiza de forma integral, relacionando sus aspectos codicológicos, de contenido literario e histórico y artísticos. De este análisis se desprenden tres conclusiones esenciales:

1. La mayor parte del libro integra el compendio de Usajes y Constituciones de Cataluña, precedidos de un calendario eclesiástico en el que destacan fiestas locales barcelonesas. Toda esta parte, con sus ilustraciones, es fechable en el primer tercio del siglo XIV.
2. El origen de la obra es claramente barcelonés. Son numerosos los detalles que la acercan a círculos de la jerarquía eclesiástica catedralicia.
3. La iluminación del manuscrito muestra un italianismo primigenio de carácter lineal muy próximo al que se da en otro códice coetáneo leridano (primer maestro) conocido como *Usatges de la Paeria*.

ABSTRACT

Monographic study of Ms. Ott. Lat 3058 in the Biblioteca Apostolica Vaticana: "Usatges i Constitucions de Catalunya".

A hand-written, illuminated codex from Barcelona, containing texts whose dates range widely throughout the fourteenth and fifteenth centuries. The codex is a miscellaneous compendium of ecclesiastical texts and works on the subject of medieval Catalan law. This study analyzes the whole work, examining the *codicological* aspects of its literary, historical and artistic content. We draw three basic conclusions:

1. Most of the book comprises the compendium of Usages and Constitutions of Catalonia, preceded by an ecclesiastical calendar showing local feast days in Barcelona. This part and its illustrations can be dated to the first third of the fourteenth century.

2. The work is clearly from Barcelona. There are many details that link it to circles of the Cathedral hierarchy.
3. The illumination of the manuscript shows a primitive Italianism of linear character, very similar to that found in contemporary codex from Lérida (first illuminated master) known as the *Usatges de la Paeria*.